

גזרת הבצורת, אליהו בנהל כרית ובבית האלמנה מצרפת פרק י"ז

רקע למורה

בפרק י"ז אנחנו פוגשים לראשונה את אליהו הנביא, במפגש קצר ורב־משמעות עם אחאב. הכתוב פותח בתיאור הגזרה הקשה שגזר אליהו על עם ישראל מבלי למסור פרטים על דמותו של אליהו מעבר להיותו תושב הגלעד. אליהו נשבע ("חיה") שלא ירדו גשמים ("אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפני דברי"), ולמעשה גזר בצורת על ישראל שנמשכה כשלוש שנים והביאה לרעב ולמצב כלכלי קשה.

פרשנים עוסקים בשאלה - מי יזם את גזרת הבצורת?

בין המפרשים, יש הסוברים שאליהו גזר על בצורת על פי ציווי שקיבל מה', ויש הסוברים כי גזרת הבצורת היא יוזמה של אליהו המבטאת את לקנאתו לה'. במקרה זה נאמר שאליהו גזר והקב"ה קיים את דברו (ראו רד"ק למלכים א' פרק י"ז, פסוק א', וכן בבלי תענית דף ב' ע"א, בבלי סנהדרין דף קי"ג ע"א).

מדוע גזר אליהו על הפסקת ירידת גשמים?

בזמנו של אליהו נפוצה במלכות ישראל עבודת ה'בעל', בעידודו של אחאב.

לפי התפיסה האלילית, ה"בעל" היה אחד האלים החשובים ביותר מאחר שהיה הממונה על הורדת הגשמים. יושבי הארץ, שעסקו בעיקר בחקלאות, היו תלויים כמעט באופן מוחלט בגשמים. זו הסיבה שעבודת הבעל הייתה נפוצה בתרבות הכנענית (גם היום אדמה המושקית באמצעות הגשמים בלבד מכונה "אדמת בעל").

התורה נלחמה בתפיסה האלילית הכנענית והסבירה את הורדת הגשמים כחלק מהשגחת ה' על יושבי הארץ - לפי המתואר בחומש דברים, ארץ ישראל היא ארץ שיש עליה השגחה מיוחדת של ה': "ארץ אשר ה' אלהיך דרש אותה" (דברים י"א, ב). בארץ זו הורדת הגשמים היא בידי ה' (ולא בידי הבעל) והיא תלויה במעשיהם של יושבי הארץ.

ירידת הגשמים בארץ ישראל היא חלק ממערכת של שכר ועונש - כשעם ישראל נאמן לקב"ה הגשמים יורדים כסדרם: "והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשן וייצהרך" (שם, שם י"ג-י"ד). אם חלילה יעבדו ישראל עבודה זרה, ה' יעצור את הגשם: "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם. וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה" (שם, שם ט"ז-י"ז).

הבצורת שגזר אליהו היא לא רק עונש על עבודת ה'בעל'. גזרה זו מעמידה את האמונה בדבר כוחו של ה' להוריד או למנוע גשם אל מול האמונה האלילית בדבר שליטתו של ה'בעל' בגשם. ומטרתה של הגזרה הייתה להביא את העם לחדול מעבודת הבעל. העם שיחווה את הבצורת שנגזרה בידי נביא ה' ובהמשך תבוטל על ידו, יבין שמי ששולט בהורדת הגשמים הוא ה' ולא הבעל.

לאחר שאליהו גזר על הבצורת הורה ה' לאליהו ללכת למזרח הממלכה אל נחל כרית, שם יוכל להסתתר (נחל כרית הוא נחל הנשפך לירדן, וכנראה ממוקם ממזרח לו). גזרת הבצורת הביאה לכך שבארץ ישראל היה רעב קשה וממושך. כפי שנראה בהמשך (פרק י"ח) אחאב ואיזבל רדפו את אליהו בעקבות הגזרה ולכן היה עליו להסתתר מפניהם. מן הפסוקים עולה שגם אליהו עצמו, שגזר את הגזרה, סבל מנזקי הבצורת, ולכן ה' דאג לכלכלתו בהיותו בנחל. את מזונו - לחם ובשר, הוא קיבל בדרך נס מהעורבים, וכן שתה מימי הנחל, שהלכו ונדלדלו בעקבות הבצורת. תיאור הדרך שהתקיים בה אליהו הנביא בימי הבצורת ממחיש את הקשיים הרבים

שתושבי הממלכה כולה התמודדו איתם. השהות הממושכת של אליהו בנחל כרית גרמה לכך שאליהו הנביא חווה בעצמו את ההשלכות של הגזירה שגזר על העם (דעת מקרא).

על פי רש"י: (ז) "ויבש הנחל" - כדי שידע צורך הגשמים ויטריח לגלות, שהיה קשה בעיני הקב"ה שישראל שרויין מתים ברעב.

בתום שנה יבש הנחל, ואליהו נאלץ למצוא מקום מסתור אחר עם מזון ומים. ה' ציווה על אליהו ללכת אל העיר הצפונית צרפת, הנמצאת ליד צידון והבטיח לו שאישה אלמנה תדאג שם למחייתו. אליהו נדד צפונה בעקבות הבטחת הקב"ה. ייתכן שבדרך הארוכה לצרפת, שנמצאת בקצה הצפוני מערבי של הממלכה, הוא נחשף לסבל העם בעקבות הבצורת.

בבואו אל העיר צרפת ראה אליהו אישה אלמנה מקוששת עצים, והבין שזו האלמנה שדיבר עליה ה'.

תחילה, ביקש ממנה אליהו מעט מים, אולם כאשר פנתה האישה להביא את מבוקשו הוא הוסיף וביקש ממנה גם אוכל ללחם. מים ולחם, הם מצרך יקר ערך בזמן בצורת, ולכן בקשתו של אליהו היא למעשה בקשה גדולה מאוד. בקשתו הגדולה הניעה את האישה לשתף את אליהו במצוקה שלה: "חַי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֵשׁ לִי מְעוֹג כִּי אִם מְלֹא כַף קֶמַח בִּפְדוֹ וּמַעַט שֶׁמֶן בְּצִפְחַת וְהִנְנִי מְקַשֶּׁשֶׁת שְׁנַיִם עֲצִים וּבָאתִי וְעָשִׂיתִיהוּ לִי וּלְבִנִי וְאֶכְלֶנּוּ וּמְתֵנוּ" (י"ז, י"ב). האישה סיפרה שיש לה ולבנה רק חופן קמח ומעט שמן בכד (צפחת), ושהיא מתעתדת להכין מהם מעוג - סוג של מאפה תנור. היא הביעה את חששה שלאחר שיאכלו את מעט האוכל שנותר להם היא ובנה יגועו ברעב. למרות תגובתה המהססת של האישה, אליהו דבק בבקשתו והוא הבטיח לה שאם תקדים ותכין לו אוכל יהיה גם לה וגם לבנה מספיק מזון עד שתגמר הבצורת - הקמח לא יכלה וקנקן השמן לא יחסר. האישה בחרה להאמין לאליהו, והנס אכן התרחש: "כִּד הִקְמַח לֹא כָלְתָה וְצִפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא חָסַר כְּדָבַר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד אֱלֹהֵיוֹ" (י"ז, ט"ז).

בהמשך הפסוקים מסופר על נס נוסף שעשה אליהו בבית האלמנה בצרפת. גם נס זה קשור בהשלכות הקשות של הבצורת על העם. בנה של האישה חלה אנושות, עד אשר לא נותרה בו נשמה. ייתכן כי מחלתו קשורה לרעב ולעוני, וכך גם חוסר היכולת לטפל בו.

הבן חלה ומת והאישה האשימה את הנביא במות הילד: "וַהֲנֵאֱמַר אֶל אֱלֹהָיו מַה לִּי וְלָךְ אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּאתָ אֵלַי לְהוֹכִיר אֶת עֹנִי וְלְהָמִית אֶת בְּנִי" (י"ז, י"ח). האישה הביעה תרעומת כלפי אליהו, על כך שבואו לביתה הוא שגרם לכך שה' יזכור את עוונה וימית את בנה (דעת מקרא). האישה אינה מפרשת מהו עוון זה.

בתגובה לדבריה ביקש אליהו מהאישה את בנה, והוא העלה אותו לעליית הגג. שם הוא השכיב את הבן על מיטתו ופנה לה'.

פנייתו הראשונה אל הקב"ה היא תלונה, שמתייחסת למצוקה של האישה:

"הֲגַם עַל הָאֱלֹמְנָה אֲשֶׁר אָנִי מְתַגֵּוֶר עִמָּה הֲרַעוֹת לְהָמִית אֶת בְּנָהּ" (י"ז, כ').

לאחר שלוש פעמים שאליהו ניסה להחיות בהן את הילד ללא הצלחה, הוא פנה אל ה' בתפילה ובתחינה, שיחיה את בן האלמנה: "ה' אֱלֹהֵי תִשָּׁב נָא נַפְשׁ הַיֶּלֶד הַזֶּה עָלַי קְרֹבוֹ" (י"ז, כ"א). ורק אז נענה ה' לתפילתו.

הכתוב מדגיש את קבלת תפילתו של אליהו במילים: "וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל אֱלֹהָיו". דבר זה מלמד על דמותו הייחודית של אליהו - על הקשר הקרוב שלו לקב"ה ועל רצונו לשכנע את העם להאמין בה'. כשם שה' קיבל את גזרת הבצורת, כך הוא שומע לבקשתו להציל את הילד.

בזכות נס החייאת הילד הכירה האישה בקב"ה ובנביאו: "עֲתָה זֶה יִדְעָתִי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים אָתָּה וְדָבַר ה' בְּפִיךָ אָמַת" (י"ז, כ"ד).

הצעות למידה:

לפניכם 3 אפשרויות ללמידה.

שתי האפשרויות הראשונות מציעות מהלכים ללימוד פרק י"ז בשילוב איתור פרטי מידע על כל אחד מהאירועים המתרחשים בפרק, ומבט רחב על מעשי אליהו המשתקפים בפרק. האפשרות השלישית מציעה עיון במפה. כדאי לשלב הצעה זו בלימוד הפרק. (תוכלו למצוא את דפי העבודה לתלמידים בקבצים המצורפים).

הצעה 1 – משמעות גזרת הבצורת

- נפתח בקריאה משותפת של פסוק א'.
 "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵינוּ הַתְּשֻׁבִי מִתְּשֻׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחְאָב חַי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי.
 נשאל:

• מהי הגזרה?

• מה משמעות הגזרה?

• למה היא נגזרה (לאור מה שלמדנו על אחאב)?

תוכלו להרחיב על פי הצעות למורה - פתיחה וסיכום היחידה: משמעות הבצורת - והיה אם שמוע

- נעבור לעיון בפרק י"ז, ולעיסוק במשמעות הבצורת. בפרק י"ז מתוארים מקרים שונים שאליהו נפגש בהם עם המציאות הקשה שגרמה הבצורת שגזר על ישראל. התלמידים יקראו את פרק י"ז, וישלימו את הטבלה המצורפת.

הפסוקים	המקרה	מי מסייע לאליהו ומה הוא אוכל?	פסוק המתאר את התוצאה של גזרת הבצורת	הסבר הפסוק	כיצד הסתיים הסיפור
ב' - ז'	אליהו בנחל כרית.	העורבים מביאים לו לחם ובשר. והוא שותה מים מהנחל.	"וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיִּיבֶשׁ הַנָּחַל כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בְּאֶרֶץ יִזְרְעֵל".	התייבשות מקורות המים.	אליהו עזב את נחל כרית ונדד צפונה לצרפת.
ח' - ט"ז	אליהו בבית האישה האלמנה מצרפת.	האישה האלמנה דואגת לאליהו לאוכל מקמח ושמן.	"וַתֹּאמֶר חַי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֵשׁ לִי מְעוֹג כִּי אִם מֵלֶאכָד כֶּף קֶמַח בְּבֶד וּמַעֲט שֶׁמֶן בְּצִפְחַת וְהִנֵּנִי מְקַשֶּׁשֶׁת שָׁנִים עֲצִים וּבָאתִי וַעֲשִׂיתִיהוּ לִי וְלִבְנֵי וְאֶכְלָנָהּ וּמָתָנוּ" (י"ז, ח' ב).	מחסור באוכל, רעב עד כדי סכנת מוות.	אליהו התגורר בבית האישה. לאישה, לבנה ולאליהו לא חסר אוכל.

הפסוקים	המקרה	מה אומרת האישה לאליהו אחרי מות בנה?	פסוק המתאר את מצבו של בן האלמנה	כיצד המקרה מבטא את מצבו הקשה של העם בעקבות הבצורת?	כיצד הסתיים הסיפור
י"ז-כ"ד	מחלתו, מותו והחייאתו של בן האלמנה.	"וַתֹּאמֶר אֶל אֱלֹהֵיוּ מַה לִּי וְלֹךְ אִישׁ הָאֱלֹהִים בָּאתָ אֵלַי לְהַזְכִּיר אֶת עֹונֵי וְלְהַמִּית אֶת בְּנִי."	"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלָה בֶן הָאִשָּׁה בְּעֵלֶת הַבַּיִת וַיְהִי חָלִיו חֹזֵק מְאֹד עַד אֲשֶׁר לֹא נוֹתְרָה בּוֹ נְשָׁמָה" (י"ז, י"ז).	בנה של האישה חלה אנושות, עד אשר לא נותרה בו נשמה. נראה כי מחלתו קשורה לרעב ולעוני, וכך גם חוסר היכולת לטפל בו.	אליהו התפלל לה' והילד שב לחיים והבריא.

- לאחר שהתלמידים ימלאו את הטבלה נחזור ונסכם בשאלות:
 - מדוע ה' ציווה על אליהו להסתתר? ומדוע דווקא בנחל?
 - לפי דעתכם, מדוע נשלח אליהו דווקא אל אישה אלמנה ועניה שתכלכל אותו?
 - מה אפשר ללמוד מהסיפורים על השפעת הבצורת?
 - התבוננו בטבלה. וחזרו על מה שאירע לאליהו מאז שגזר על הבצורת ועד שהציל את בן האלמנה. לפי דעתכם, אילו דברים למד אליהו על הגזרה שגזר והשפעתה על העם?

הצעה 2 – עיון בפסוקים ובמיוחד באלו העוסקים בדמותו של אליהו

נפתח בקריאת פסוק א', ונציג את הגזרה שגזר אליהו

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵיוּ הַתְּשִׁבִי מִתְּשִׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחֲאָב חֵי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לֹפִי דְבָרִי." נשאל:

מה אפשר ללמוד על אליהו מאופי הגזרה שגזר על העם? התלמידים ילמדו את הפרק בעזרת הדף המצורף. נסכם באיסוף על הלוח:

- מעשי אליהו המוזכרים בפרק.
- קווים לדמותו של אליהו על פי המסופר בפרק (העמידה שלו מול הקב"ה, בעצם גזרת גזרה, קנאותו למאבק בעבודת ה'בעל", הרצון שלו לעזור לאישה שנפגעה מנזקי הבצורת, מעמדו מול אחאב ועוד).

הצעה 3 – עיון במפה

נציג בפני התלמידים את המפה המתארת את נדודי אליהו מנחל כרית ועד לצרפת. נחל כרית וצרפת ממוקמים קרוב לגבולות הממלכה (במזרח הממלכה ובצפונה) ובמרחק רב זה מזה. נפתח בציון המקומות המוזכרים בפרק.

התלמידים יציינו את כל שמות המקומות המוזכרים בפרק, ויכתבו באיזה הקשר מוזכר כל מקום.

- הגלעד - מקום מוצאו של אליהו.
- נחל כרית - המקום שמסתתר בו אליהו.
- ירדן - נחל כרית נמצא בקרבתו.
- צרפת - מקום מגוריה של האלמנה שאליהו מגיע אליה.
- צידון - העיר צרפת נמצאת בקרבתה.

נשאל:

בפסוק ט' מסופר כי אחרי שיבש הנחל (נחל כרית) ה' ציווה על אליהו ללכת אל העיר הצפונית צרפת, הנמצאת ליד צידון.

נבקש מהתלמידים לזהות את המקומות על המפה.

נבקש מהתלמידים לחשוב:

- מדוע נשלח אליהו דווקא אל אישה אלמנה וענייה שתכלכל אותו?
- נחל כרית וצרפת ממוקמים קרוב לגבולות הממלכה ובמרחק רב זה מזה. מדוע ציווה ה' את אליהו להגיע לשני המקומות הללו דווקא?

נדגיש במליאה:

המקום הראשון שבו היה אליהו היה מקום מסתור באזור הקרוב למקום מגוריו (אליהו הגלעדי). לאחר שיבש הנחל אליהו נדד צפונה בעקבות הבטחת הקב"ה, שדווקא שם ימצא מקור מחיה. ייתכן שבדרכו לצרפת (צרפת העיר ולא הארץ), שנמצאת בקצה הצפוני-מערבי של הממלכה, הוא נחשף לסבל העם בעקבות הבצורת.